

NÉPMESE, NÉPDAL — NÉPRAJZI HANGLEMEZ

ÉPPEN KÉT ESZTENDEJE ANNAK, hogy somogy megyei feketébe öltözött gazdák és asszonyok énekeit hanglemezekre vette a Rádió. Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László vezetésével négy hanglemezre 26 énekelt és 2 hosszú furulyán előadott dallam került, egyik szebb, mint a másik. Erről a négy hanglemezről annakidején részletes ismertetés jelent meg a Magyar Szemle-ben.¹ Mint a világháború előtti kezdemény, ez a népzenei hanglemez-felvételezés is megakadt részint anyagi megalapozatlansága, részint bizonyosfokú szervezetlensége miatt is. Holott magyarságunk önérvényű értékei közé tartozik minden bizonnyal népi kultúránk is s ennek a népi kultúrának minél maradandóbb s minél hívebb megőrzése legjelentősebb tudományos és nemzeti feladataink egyike. Ezeket a szempontokat a Magyar Rádió minden vonatkozásában átlátta és Kozma Miklós elnökgazgató elhatározásából a Rádió több évre szóló munkaterv elkészítésével bízott meg e területen s megadta arra is a lehetőséget, hogy a munkához nyomban hozzá is kezdhessünk. Ez a munka már másfél éve folyik s az 1938. esztendőre tervbe vett feladatainkat meg is valósítottuk. Munkánkról az elmúlt hónapokban egyre-másra jelentek meg cikkek, szinte a legutóbbi napokig, de az ezekben közölt számadatok önkénye és zűrzavara is indokoltá tehetné, hogy erről az olyannyira fontos munkáról hiteles beszámolót nyújtsak. Emellett a hiteles adatokat tartalmazó beszámolás mellett azonban minden bizonnyal önmagában is értelme van ezt a néprajzi gyűjtőmunkát ismertetni, mert eredményei és további célkitűzései hivatkozás nélkül is érdekessé teszik erre.

Mielőtt munkánk eredményeit, további terveinket s a felvételezés szerkezetét ismertetném, nem lesz hiábavaló röviden végigtekinteni néprajzi gyűjtőmunkánk történeti előzményem. Erre a futó áttekintésre nemcsak azért van szükség, hogy helyes perspektívába állíthassuk be munkánkat, hanem azért is, mert maga ez a történeti vázlat megfelel fölvetődött ellenvetésekre. A felvételek kezdetén sokan kérdezték ugyanis: nem elegendő változatot közöltek már a népköltési gyűjtemények, folyóiratok? Hiszen még ezeket a gyűjteményeket is alig lapozhatjuk bizonyos bosszankodás nélkül, mondták, mert ezek is tele vannak ismétlésekkel: egy mesét, egy dallamot a legkülön-

¹ Bartha Dénes: Magyar népzene gramofonlemezekon, Magyar Szemle, 1937, 2.

bőzőbb, de végül is alig eltérő változatokban közölgették egyre-másra a gyűjtők. Mi értelme van most ugyané szövegeket, dallamokat költéses eljárással hanglemezen is megörökíteni? Ráadásul azok a paraszti énekesek nem is tudnak „művészien“ énekelni, nincs jó hangjuk s hosszú, tekergős meséik megörökítésére tán nincs is elegendő lemez. Mindezekre a felszínes érvekre az alábbiak válaszolnak.

A néprajztudománynak kezdettől fogva két alapfeladata volt: a minél tökéletesebb gyűjtés és a lehető legigazabb magyarázat. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a néprajzi hanglemezekről szólva csak az úgynevezett szellemi néprajzról, a folklóre-ról beszélek). A két munka, gyűjtés és magyarázat, szorosabb összefüggésben van itt egymással mint más tudománynál; minél jobb és teljesebb a gyűjtött néprajzi anyag, annál tisztább és igazabb lehet a magyarázat; valójában a sértetlen és teljes anyag engedi meg a népi kultúra jelenségeinek magyarázatát. Erre pedig jó sokáig nem volt mód. Amíg ugyanis a többi tudományok eléggé kényelmes helyzetben vannak a gyűjtést illetően (hiszen pl. az irodalomtörténetnek a könyvnyomtatás után lényegesen megkönnyebbedett a helyzete), addig a folklóre munkásainak a mai napig sem kisebbedtek a gondjai. Jól tudjuk, hogy a paraszti kultúra szép hagyományai, balladák, mesék, népdalok, szokások az állandó változásnak, alakulásnak kitett szájhagyományozás és gyakorlat útján terjednek tova és öröklődnek századokról századokra. Természetesen ennek a szájhagyományozásnak, gyakorlatnak is megvannak a maga belső törvényei (a „nagy emlékezet“!) s ezek a törvények örökölték a fölött, hogy a hagyomány épsége lehetőleg ne csorbítsassék. Ez azonban még önmagában nem tette könnyűvé a hűséges gyűjtés munkáját. Az európai s a magyar népköltési gyűjtemények története épp azt a szakadatlan erőfeszítést mutatja, amely az első hézagos, bizonytalan, majd az átjavított, stilizált gyűjteményektől a pozitív hűségre, az egyszeri, szinte megragadhatatlan vonásokat is tükröző gyűjtésre vezetett.

Ha most nem gondolunk egyes szórványokra, a pár helyen megőrződött, véletlenül fennmaradt népi hagyományra, mesenyomra, daltöredékre a magyar múlt régibb századaiból, a magyar népköltési gyűjtés első tudatosabb jeleivel a XVIII. század végén találkozunk. Révainak, a nagy nyelvésznek, Ráth Istvánnak a buzdításai ebből a századból valók s ebből a századból valók Faludi, Csokonai, Pálóczi Horváth s Dugonics András gyűjtőgetései is. Természetesen még távolról sem a tudomány szigorú igényeivel. Ezek a gyűjtőgetések, mint ezt Horváth János kitűnően elemezte, még nem tudják kellő szigorral elválasztani a népi alkotásokat, népi hagyományokat a maguk irodalmi törekvéseiktől, sokszor csak ürügy, formai alkalom vezetik jegyzőírónjukat. Ugyanez a hiba jellemzi még a XIX. század hatvanas éveit nagy gyűjteményeinket, Erdélyi Jánosét, részben Krizaét is és a sok apróbb-nagyobb publikációt. Kriza ugyan már külön rovatban, ha ugyanegy kötetben is, de elkülönítve közli az íróktól való népies dalokat és az eredeti népdalokat. A gyűjtői tudatosság kezdetleges mivoltát kedvesen példázza első népmese-gyűjteményünk keletkezése; Solymossy Sándor eleveníti fel egyik kitűnő összefoglalásában.

Gaál György Bécsben föllekesedik a külföldi példákon s maga is meséket akar gyűjteni. Minthogy ez a szándék Bécsben kissé nehezen vihető ki, úgy segített magán, hogy megkérte ottani óbester ismerősét, aki a Bécsben állomásozó kún huszárok parancsnoka, hogy a legényeivel írassa össze a meséket, mind, amit tudnak. Az óbester azután napi-parancsba is adta huszárjainak a meseírást. A katonás parancs következtében, amint a Tudományos Akadémia kéziratárában látható is, nem egy mese így kezdődött: „Vitéz Óbester úrnak Kovács János közhuszár alázatosan jelenti, hogy hol volt, hol nem volt...” így keletkezett első jelentősebb népmese-gyűjteményünk. (Mondanunk sem kell, a gyűjtemény kitűnő anyagot tartalmazhat a motívum-történeti kutatásokhoz, de az élő mesének igaz vonásait nem örökíthette meg. Azt sem szükséges külön hangsúlyozni, hogy ezek a stilizáló, bizonytalan vonások Európában mindenütt jellemezték a népköltési gyűjtéseket — kivétel nélkül.) Csak a XIX. század második felében, a századforduló idején kezdődik meg a szöveghű lejegyzés, azonban a népi dallamok lejegyzésmódja még tovább, szinte Bartókék fellépéséig (Seprédi a tiszteletreméltó kivétel), nagy bizonytalanságot és alakító önkényt mutat.

De ha eltekintünk is a mind hűségesebbé váló szöveg- s dallam-lejegyzések e problémájától, változatlanul fennmarad minden komoly gyűjtőben bizonyos elégtelenség, ha ezeket a szövegkiadásokat lapozgatja. Tudja, hogy a leghívebb leírás sem hű mása a valóságnak, nem mutatja a ballada, mese, szokás legigazibb vonásait. Röviden: a szájhagyományozás stílusát, legbensőbb vonásait nem lehet az írásos irodalom eszközeivel hiánytalanul megörökíteni. Valami, szinte a legdöntőbb mozzanat, mindig kimarad, jelezhetetlen. Különösen érezhető ez a hiány a régibb gyűjteményekben. Ma már a hangról-hangra ügyelő fonetikus lejegyzésmód s a dallamoknak minden cifrázatát, csúszását feltüntető bartóki zenei írásmód a szakember számára majdnem elegendő eligazítást nyújt, de a laikusnak ez a lejegyzés érthetetlen; viszont bőséggel marad megoldatlan kérdés a szakembernek is. A tárgyilagosságra törő tudományos belátás azt diktálta, hogy írásos irodalmunk eszközei elégtelenek a szájhagyományozás teljességének megragadására. Ma már ez a tény senki előtt sem kétséges.

Ezen a döntő hibán jó ideig nem lehetett segíteni. Magyar tudós fedezte fel először Edison akkoriban még kezdetleges találmányának folklorisztikus jelentőségét: Vikár Béla 1896-ban kezdi fonográf-hengerre venni parasztságunk dallamait s ezzel a világon elsőnek Magyarország dicsekedhetik e metódus alkalmazásával. A fontiek után nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ez a metódus volt a döntő lépés a szájhagyományozó stílus lényegének megértése felé. 1905-ben Vikár nyomán indul Bartók Béla és Kodály Zoltán fonográf-felvételek első népköltési gyűjtőútjára s ezzel vetik meg alapját a komoly magyar zenefolklord tudományának, s eredményeikkel a magyarságnak e területen is európai rangot szereznek. Hatásuk egész Európára kisugárzik. Vikár, Bartókék és az utánuk következő gyűjtők fonográf-hengerei mentették meg a magyar népdal értékes anyagát, nem egy ízben talán pótolhatatlan kincseket.

Mindez azonban csak az első lépés volt, s ma már nem tagadhatni a fonográf felvételek súlyos hibáit sem. Különösen a régebbi típusú felvevőgépek (Magyarországon, sajnos, legtöbb ilyen volt) nem a legtisztábban adják vissza a hangot. A mellett a fonográf viaszhengerei is túlságosan érzékenyek és rövidéletűek: megőrzésük nehéz, idővel a leggondosabb muzeális kezelés mellett is beszáradnak, tehát használhatatlannak válnak. S ha idejében nem jegyzik le a hengerek anyagát, nyomtalanul elvész a rajtuk lévő dallam. Egy-egy ilyen viaszhengert nem is lehet valami sokszor lejátszatni, tehát a lejegyzés és megfigyelés munkájának is szabott korlátai vannak. E jelentős hibák mellett még egy igen súlyos hibájára kell rámutatnunk a fonográf felvételeknek, A felvétel közben ugyanis a fonográf a dallam mellett úgynevezett mellézköreket, parazitazöreket is felvesz a hengerre, ami a dallam visszaadásakor erősen zavar. Laikus számára a fonográf henger néha bizony egészen ferde és bántó élményt ad akár a legszebb dallamról is. A mellett az ügyetlen szerkezetű fonográf tölcserébe való éneklés nem egy ízben akadályozza a paraszti énekest (magam is megfigyeltem jópárszor) természetes tartásában, meghamisítja előadásmódját. Ma már egyre határozottabb meggyőződés, hogy a fonográf felvételei inkább a hanglemezeire való felvétel előtti, az előzetes kutatás és válogatás céljait szolgálják.

Mindezt a hibát tökéletesen kiküszöböli a néprajzi hanglemez felvétel. A hanglemez nem oly érzékeny, nem pusztul oly könnyen, múzeális kezelése is egyszerűbb a viaszhengerekénél. A különböző présmatricákról tetszés szerinti számban azonos értékű lemezek préselhetők s az elpusztult présmatricákat is pótolhatjuk akármelyik kész lemez nyomán. Tehát a hanglemez a megörökítés céljaira mindenképp alkalmas. Alkalmas amellet akárhányszor! ellenőrző lehallgatásra, tehát a tudományos megfigyelésnek szinte laboratóriumi alkalmat kínál: az élő hagyomány megfigyelésének eszményi kiegészítője lehet. (Mert az élő anyag megfigyeléséről, minél többszöri megfigyeléséről a legtökéletesebb hangfelvétel, hangosfilm birtokában sem mondhat le soha a komoly kutató, erről pillanatra sem feledkezünk el. Túláságosan is technikus szemlélet lenne ez. Csak annyit akarunk megállapítani, hogy a hanglemez minden bizonnyal a legkitűnőbb s legmegbízhatóbb segédeszközünk lehet a folklórban. Jobb mint a hangosfilm, amelynek képei sokkal inkább elválaszthatatlanok a felvevő technikus egyéni képességeitől, sőt stilizálásaitól is!) A technikai fejlettség mai fokán nem kell attól tartani, hogy a hanglemez az élő beszéden, dallamon a legkevesebbet is torzít: személytelen hűség jellemzi a hanglemezt, még a gépiség sajátos vonásai is itt a legártatlanabbak. Később részletezendő okok miatt nagy értéke a hanglemez felvételnek az is, hogy a nagyközönség számára, a laikusok számára is teljes mértékben megközelíthetővé, érthetővé és élvezhetővé teszi a paraszti kultúra alkotásának ezt a területét. Ma már hanglemezről mindenki megtudhatja, hogyan is mesélt a magyar parasztság századokon át s megértheti egyben a paraszti mese természetét, epikai stílusuk természetét is. Az is lényeges előnye e felvételeknek, hogy az énekes, mesélő, a játszó s daloló gyermekek nem kényszerülnek semilyen természetellenes

pózbá: nyugodtan állhatnak, üldögélhetnek, sőt táncolhatnak is, a mikrofonfelvétel minősége nem változik. (Itt felelhetünk zárójelben röviden arra az ellenvetésre, hogy a rádió helyiségei kizökkentik a paraszti előadókat természetes magatartásukból s ennek következtében valami kis mesterkéltség előadásukba is belekerülhet. Ez az aggodalom azonban az egész néprajzi gyűjtőmunkára vonatkozhatik kezdettől fogva s a filmfelvétel sem küszöbölhetné ki. Akár ceruzával jegyzem is a meséket, dallamokat, már közbeiktattam magával a gyűjtés tényével egy zavaró mozzanatot, így mindig fenyegethet a mesterkéltség, a hamisság veszedelme. Azonban a jó gyűjtő sohasem az első félóránban gyűjt, mindig meg kell barátkoznia a mesélővel, énekesel s meg kell szüntetnie a mesterkéltség légkörét. Ugyanígy a Rádiónál is az előzetes éneklések, barátkozások teljesen feloldják az esetleges feszességet s például a vitnyédi kislányok minden zavar nélkül játszottak, énekelgettek s az öreg Fedics Mihály is az első kántáló, illetődött hangok után éppúgy mesélt, mint odahaza a „pu jaknak“.) A hanglemezek tehát az eddigiek szerint a folklóre anyagának megörökítésére mostanáig a legtökéletesebb eszköznek bizonyult.

Amíg a magyar néprajztudomány a fonográfra való felvételezés terén az első volt Európában, jó ideig ugyancsak elmaradt a hanglemezekre való néprajzi felvételekben. A világháború előtti kísérletek érthető okokból veszték el szinte nyomtalanul. Mint írtam is, a két évvel ezelőtt megkezdett s abbamaradt népzenei felvétel is csak négy lemezre jutott ezen anyagi és szervezésbeli nehézségek miatt. Azonkívül az egyetemes etnológiai szemlélet előtt kissé szűkösnek bizonyultak a felvett csak népzenei keretek. Bár igaz, hogy parasztságunk szellemi kultúrájának legjava értékei közé tartoznak a népi dallamok, azonban az is igaz, hogy legalább azonos értékű, ha sokszor még nem bonyolultabb alkotásait is ismerjük népünknek, s ezek az alkotások éppen úgy megörökíthetők hanglemezekre, mint a dallamok. (Meg kell jegyeznünk, hogy majd mindenütt a világon elsősorban csak dallamok felvételére gondoltak eddig, az ír mesefelvételek mellett alig hivatkozhatunk más érdemes eredményekre. A dialektusok felvételei is inkább fonográflemezre kerültek, ami érthető is, ha a nagy költségekre gondolunk, amivel a hanglemezfelvelelés jár.) így elsősorban a népmese gazdag és bonyolult területe, a dramatikus és játékszerű szokások s maga a nyelv! változatos nyelvjárásaival s tiszta formáival: nemzeti s nyelvi tudatunknak oly értékes kincsei. Tehát első lényeges lépésünk az kellett legyen, hogy a népzenei kereteket kibővítettük és kutatásainkat a magyar paraszti kultúra tágasabb területeire is kiterjesztettük.

Ugyanis az abbamaradt munkát a Magyar Rádió folytatta és folytatja mindaddig, amíg egy teljesnek és részleteiben is egészenk bizonyuló hanglemezyűjtemény nem áll az egész magyarság: tudományunk és nemzeti tudatunk szolgálatára. Kozma Miklós elnökigazgató elhatározásából és kezdeményezésére ugyanis a Rádió minden anyagi és technikai vonatkozásában magáravállalta e munkával járó igen jelentős áldozatokat. E néprajzi felvételezések részletes munkatervének és végrehajtási tervének elkészítésével, s magának az egész szer-

vezetnek a vezetésével a Rádió engem bízott meg. Azzal a kikötéssel természetesen, hogy munkámban a magyar néprajztudomány e területein dolgozó kutatóinak tanácsait és támogatását nyerjem meg s ez a munka ne csajt egyéni erőfeszítés, hanem a magyar folklórának közös munkája legyen. Bizonyos is, hogy e tanácsadás és közös munka nélkül ezek a hanglemezek el nem készülhettek volna s a néprajzi hanglemezek tárgyi értéke mellett munkánknak ez a közös erőfeszítés és szinte személytelen áldozatkészség is jelentős eredménye, így a Néprajzi Múzeum kitűnő fiatal kutatói (mint például Bálla Péter, Veress Sándor, Volly István) Bartucz Lajos irányításával végezték népzenei vonatkozásban az előzetes kutatómunkát. Ebből a népzenei anyagból Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László válogatták ki a hanglemezekre kerülő anyagot (a vallásos népi énekek anyagát Bárdos Lajos bírálja el) és ennek a kiválasztott népzenei anyagnak felvételeit is irányítják. A népmese- és szokásanyagnak a gyűjtése és rostálása az én feladatom, valamint a felvételek irányítása is. Munkánkba a magyar nyelvtudomány nemrégiben kapcsolódott be és Melich János, Laziczius Gyula, Zsirai Miklós, Csűrű Bálint és mások vezetésével és munkája mellett a fiatal nyelvész kutatók is részt vesznek munkánkban. Tervezetünk szerint (1.: Magyar Nyelv, 34: 196—172) minden felvételnél jegyzik a nyelvi anyagot, hiszen ez a munka, mint látni fogjuk, az egész Magyarországra kiterjed. A mellett külön nyelvészeti kutatások elbírált anyaga kerül hanglemezre a legkülönbözőbb dialektusok területéről — természetesen ez is, mint a mese, dallam, szokások, a kiválasztott alkalmas paraszti előadók előadásában. Nyelvészek ellenőrzik majd a hanglemezek publikálásra kerülő anyagának szövegeit a fonetikai hűség és egyöntetűség kívánalmainak megfelelően. (Ugyanis a hanglemezek anyagát az előadó fényképével és részletes egyéni „szociográfiájával“ együtt szándékunk több kötetben ki is adni, a hanglemezekkel együtt így alkotnák a magyar népköltési gyűjtésnek új, az eddiginél hívebb korpuszát.) Röviden ennyiben vázolhatom a munka szervezetét és folyamatát.

Másfél esztendeje dolgozunk így. Egyszerűen ismertetem pár számmal munkaeredményeinket. 42 lemezen dallamok vannak, 30 lemezen mesék, 5 lemezen vallásos népi énekek, 2 lemezen pedig gyermekjátékok. Hibastatisztikánk aránylag eléggé kedvező: alig pár lemezünk pusztult el a technikai kivitelezés közben, — sajnos, épp nagyon szépek,— de reményünk van arra, hogy ez az egy-két lemez újabb fülhozattal pótolható ugyanazzal az énekessel. A 47, dallamokat tartalmazó lemezen összesen 211 énekelt, 9 furulyán, 14 dudán előadott dallam és 7 hegedűn előadott dallam található. Persze ez utóbbi nem cigányos előadásban, hanem amint be is mondta, „magyar hegedűs“ játszotta e dallamokat. Ezekben a' számokban már bennfoglaltatnak a vallásos népi énekek dallamai s pár olyan dallam, amelynek lemeze forgalomba nem kerülhet, de tudományos kutatás céljaira alkalmas. (Ilyen esetek okozója lehet pl. illetlenebb szöveg, stb.) A gyermekjátékokat tartalmazó 2 lemezen 6 szebbnél-szebb játék hallható, köztük az igen ritka s ebben

a formában teljes bölcsöske játék. Pár ritkább s egészükben már csak az öregektől tudott gyermekjátékot karádi és törökkoppányi öregasszonyok is énekeltek, ezeket a fönnebb említett 211 dallam közé soroltuk. Ugyanide soroltuk a siratókat is: 8 sirató dallamunk általános etnológiai szempontból is ritka s becses felvétel. Ugyancsak e dallamok között foglalnak helyet a különböző szokások értékes, sokhelyütt kipusztuló dallamai. így épp legutóbbi felvételeink során a nyitra-megyei zoborvölgyi dallamfelvételek között egy lakodalomnak törvényszerű sorrendben meghatározott egész dallamanyagát vettük fel, s ilyen módon is sokat megismerhettünk az alkalomhoz kötött dallamok természetéből és a paraszti élet mindenén eluralkodó rendjéből. E felsőmagyarországi felvételek között Szent Iván-túzi énekeket, balázsjarást, gergelyjarást, farsangjarást, a villőzés, a kiszebábu üzésének dallamait s ily módon szokásait is hanglemezeire vettük. Értéküket külön hangsúlyozni fölösleges. A 30 népmese-lemezen 12 mese található, néhány rövidebb, de mellettük például az öreg Fedics Mihálynak egy 64 perces meséje 11 lemeze fört el csak. (Összehasonlításként nem lesz érdekesség nélkül való elmondani, hogy az egész Ember tragédiája nagy zenekísérettel, a legteljesebb színpadi szöveggel 33 lemeze fört.) Egyik mesénk, dunántúli, a dallamokkal átszótt mesecsoporthoz tartozik.

Felvételi területünk az egész ország. Még pedig nem a mai csonkított, hanem a régi teljes magyar területek magyar etnikumú anyagát igyekszünk megmenteni e hanglemezfelvételekkel. Az eddigi felvételek is szinte kivétel nélkül sorra vették a magyar etnikai tájakat: Dunántúl, Duna-Tisza köze, Tiszántúl különböző területeiről van anyagunk, nógrád—borsodi, palóc, nyitrai, kalotaszegi s közelebről itt meg nem határozható székely felvételeink is vannak, sőt sikerült a régi Nagy-Magyarország területéről századok óta kivándorolt csángók egyik etnikai csoportjától is dallamokat, meséket hanglemezeire vennünk. Tehát már az eddigi hanglemezekről is szinte valamennyi magyar táj hangja szólal hozzánk, dallamai zengenek. Ez a tény önmagában is rámutat hanglemezeink magyar hivatására, nevelői, az egységes magyar tudatot élesztő és ébren tartó misszójára.

Úgy gondolom, hogy beszámolómmal nem lenne teljes, ha legalább pár rövidke szemelvényben e különböző tájakat, műfajokat röviden be nem mutatnám. Bár ezeket a hanglemezeket bárki megszerezheti magának, mégis érdemesnek tartom legalább futó bemutatásukat egyik-két kiragadott példán keresztül. Természetesen pusztán a szövegek bemutatására szorítkozhatom, a dallamok elemzésétől el kell tekintenem: azokat valóban csak a lemezek maguk interpretálják. így elsőnek Fedics Mihály egyik rövid vallásos meséjét mutatom be. Fedics Mihály ma 87 éves, ő már Szabolcs megyében született, az apja jött le fiatal legény korában Ung megyéből Szabolcsba. így hát ruszin származás s itt közölt meséje, amelyben az ószövetség, újszövetség s a pogány mágia elemei keverednek bűbajos módon, egy kurtább s kevésbé szép változatában ismeretes a ruszin meseanyagban is. Előadásában azonban teljességgel magyarrá lett ez a mese. így szól:

Vót, ahun nem vót, még az Óperenciás tengeren is túl, vót bú Magyarországon egy tetülépéssel, egy bolhaugrással a falu végén egy ficfe. Annak van hetvenhét ága. Hetvenhetedik ágán van egy ringyos-rongyos szoknya. Akit én akarok mondám, azt a verset, annak a ringyos-rongyos szoknyának a ráncábul szedem ki.

Nóét késérgette a gonosz. De hozzá nem férhetett, mer a Jó Atya nem engette. Hanem a feleségét mindig noszongatta, hogy kérdené tulle, hova jár? Az csak azt felelte: „Aggy vacsorát, semmi gondod rá!“ Majd aztán a gonosz mit gondolt: mibüi, mibül nem, itókat csinált és pipát szerzett, bele dohányt. „Na majd ha hazajön az urad, ezt a kis itókat add oda néki, mikor megvacsorált, add a pipát. Tegyé rá szenet,, gyúccsonrá.“

De mán a pipa egészen szükségtelen vót, mán akkor az itóka kibeszélte mindet. Mer az ember, ha megkóstolta, füt-fát kibeszél. A gonosz meg ott hallgatta egér képibe az ajtó sarkánál. Alig várta, hogy megmagyarazza, mán ű tutta, az itóka megmagyarázta az úttyát. Aló, a nyomán! Akkor nekiesett a bárkának, össze-vissza szaggatta, összetörte.

Reggel felkél Nóé, ment mán nagy örömmel, az ű bárkája mán rendbe lesz. Hát mikor kimenygen, mán messziről láttya a bárkát,, hogy hibás. „Istenem, mi történt evvel?“ Odament, körújarkálta sírva.. „Micsinájak mosmán, hova tekereggyek?“ Arra szóra odaliépett az Ur Jézus Krisztus. „Nóé, hát mi van veled?“ Sírt. „Nem tudom, hogy mi történt véllem. Mán rövid az üdő.“ „Na de ne búsujj. Fogj hozzá csak, rakjad odafelé a deszkát, én is rakom a másik ódalát. Ne töröggy vele, ha rosszabb, rövidebbnek válik, ha rövid, kinyúlik.“ Egyik ódalrul ű rakta, a másik ódalrul az Ur Jézus Krisztus. Csakhogy így összerakták,, nem lett semmi hiba. Nóénak oszt meg lett az az öröme.

Hát tutta az Ur Jézus Krisztus, hogy megint összetöri a gonosz. Lehúzta a kesztyút a kezéről, odaaggya néki. „Na nesze. Mikor hazafele menszi hajicsd vissza a bárkába, de ne nézz utánna, csak csukd be a bárkat.“ U osztán ment hazafele. Hogy behajította, becsukta a bárkát nagy búsulva, hogy majd ojan reggelre virrad fel, mint akkor reggelre. Még a nyugodalom se fógta. Csakhogy felviratt! Elkészült, ment oszt kifele nagy búsulva, hogy vájjon hogy talájja a bárkát? Láttya messziről, szemlélj. De csak gondolkozik, míg csak oda nem ér, nem hiit neki, míg körül nem ment rajta. Akkor meg lett az öröme, hogy nincs semmi hibája. Kinyittya a bárkát nagy örömmel, betekint a bárkába. Láttya, az egér ott van a bárka közepin megdögölve. Kesztyüből macska lett, megfogta a gonoszt, meg is ölte. Így nyugott meg tulle Nóé.

Eddig a mese, s bár nem adhatja vissza a közlésnek ez az Írásos formája az elbeszélő készségnek a bőségét, dramatizáló elevenségét, ami a hanglemezeről teljes egészében érzékelhető, mégis valami ízelítőt nyújthat. Igazi formája természetesen hosszú nagy meséiben bontakozik, ki. Fedicsnek: két ilyen meséjét vettük fel.

Érdemes lesz a dallamok szövegei közül is egynéhányat bemutatni, így először az egyik Kalotaszeg vidékéről való siratónak néhány részletét. (A néprajzi hanglemezfelvételek közben derült ki, hogy a szinte teljesen kipszultnak vélt siratok több típusát lehet még megtalálni az ország legkülönbözőbb vidékein.) Ezek a siratószövegek szinte kivétel nélkül szabad improvizációk, egynémelyikük dallamtörténete a vogul-osztják közösség koráig mutat.

Édesanyám, édesanyám, mért indult el olyan hosszú útra, ahunnet vissza nem várhassuk többet soha, drága jó édesanyám!

Merre menjünk, hogy féltaláljuk, hová menjünk, hová légyünk,, kedves drága jó édesanyám?

Mért nem sajnált kedves jó édesanyám tizenötéves koromba fekete gyászba béborítani?

Sírjatok, kedvés drága jó testvérjeim, mer nincsen nekünk már jó édesanyánk. Mert az csak égy van a világon, de nekünk már as sincsen,, drága jó édesanyánk.

Térjen vissza, kedves jó anyánk. Szójjon csak egyet hozzám, mert én vagyok a legnagyobbik köztük, hogy kicsinájjak az én négy testvéremmel, mikor min kisebbek, mint én vagyok!

Jöjjön, mongya, hogy hogy nevejem fél őket, drága jó édesanyám!

Bezárta minden boldogságunkat. Nem fogjuk tudni többé, hogy mi ja boldogság. Elzárta tőlünk, kedves jó édesanyánk.

Ó, be nagy a bánatunk! Pedig még nem is kéne, hogy ismerjem, hogy mi ja bánat. De úgy körülfogta a szívemet, hogy nem tudom, hová légyek, kedvés jó édesanyám...¹

Versformák, prózaritmus, recitatív előadásmód történetéhez, analíziséhez igen értékes anyagot nyújtanak ezek a siratok, akár a zártabb szerkezetűek, akár a törökkoppányi siratok is, amelyekben az elemi erejű fájdalom szétszaggatta a formákat és sokszor szinte tagolatlan jajongássá válik zokogó kántálásuk.

Most pedig egyik legszebb balladánkat, amelyet Kriza gyűjtésében mint Budai Ilona balladáját, a gyermekeit elhagyó anya balladáját ismerhettünk meg, mutatom be egyik csángó lemezünkről. (Lejegyzése Veress Sándortól való.) A ballada csángó formája igazolja régiségét, mely feltételezhetően egész a török időkig, a XVI. századig nyúlik vissza, vagyis a magyar népballada legrégebbi korába, amint ezt már régebben is vallottam.² Csak első részét közlöm itt:

Ud menen, ud menen szegién árva asszony,
Se nagy hosszú jutón, se nagy régi jutón.
Jobbodalán viszi vala síró fíjecskáját,
Balódalán viszi vala síró lányecskáját.
Istenem, Istenem, szerelmes Istenem,
Melyiket tegyem le, melyiket vegyem föl?
Üli le lányom, üli le se rózsamezőbe,
Se rózsamezőbe rózsavirág szedni.
Jáma meleg esüők, kik megfereszenek,
Jáma meleg szelek, kik megrengessenek.
Istenem, Istenem, szerelmes Istenem.
Ud menen, ud menen szegién árva asszony,
Se nagy hosszú jutón, se nagy régi jutón.
Csak elő találja edj baromállatot,
Jobbodalán viszi vala edj esztendész borját,
Balódalán viszi vala kicsi borjecskáját.
Istenem, Istenem, szerelmes Istenem,
Sz'ez edj baromáUat, sz'én edj lelkész állat!
Há jén hód tevém le szíró lányecskámat!?
Sz'ő jes visszatére, sz'ő jes visszamene...

A példák sorát a felsőmagyarországi felvételek anyagából kitagadottakkal fejezzük be. Tudjuk, hogy Zoborvidék egyik legősibb településünk s az ott élő folklore számunkra különösen becses, ezt bárki előtt is könnyen bizonyíthatják Kodálnak értékes régibb gyűjtései is. Előbb a lakodalmi dalok egyikét adom a lehető hű fonetikus jelöléssel. (Ezek a zoborvidéki szövegek Dincser Oszkár lejegyzései.)

1. Haj révész, révész, mágyár ifjú Uramró márádt egy vékony pejló,	
révész	Azt is neked adom.
Vigy át a nágy hajón!	Nem kell kedvemnek, szép szerel-
Sötét az idő, homály a fejhő,	mémnek,
Én fielek egyedő.	Bánat a szívemnek.

¹ Lejegyezte Pálóczi Horváth Lajos.

² L. Ortutay: Székely népballadák, Buday György fametszeteivel. Budapest. [1935] 284 lap.

2. Haj, révész
Vigy át a nagy hajón.
Uramról maradt egy láda kincsem.
Azt is neked adom.
Nem kell kedvemnek, etc.

3. Haj, révész
Vigy át a nagy hajón!
Uramró maradt héjádön lyányom
Azt is néked ádom.

4. Gyűj be anyám, gyűj be,
Fond béja héjámát
Ötösbé-hátosbá, ötösbé-hátosbá,

5. Ha most bé ném fonod
Többé bé ném fonod
Ötösbé-hátosbá, ötösbé-hátosbá,
Arány hájfonóba, arány hájfonóba.

Végül a tavaszkezdet nagy pogány ünnepének — Európában oly sokhelyt megmaradt szokása déltől északig — a kiszebábu kivitelének dalát mutatom be, szintén Zoborvidékről:

Kice-vice, villő,
Majd kivisszük, kice-vice, te villő,
Majd béhozzuk a zöld ágat, villő,
A lányokrá jószerencsét, villő.
Ez ki házá, ki házá,
Jámbor Kovács Bélájé, villő, villő,
Válj meg kereszt válj meg
Mind rúzsás pallagon, villő, villő,
Hagy fonnyám bé sárhajám,
Hagy végyem rám gyócsingem, villő, villő.

Talán sikerült rövid szemlével bemutatnom eddigi munkánknak nemcsak számszerű eredményeit, nemcsak földrajzi, etnikai irányvonalait, hanem a műfajokat s azt a paraszti kultúrát, amely ezeket a műfajokat s ezt a gazdag változatosságot megteremtette és őrizte, formálta századokon át. Csak pár szót további terveinkről: tervekről részletesen szólni valóban nem érdemes. A Rádió azonban lehetővé teszi a hosszúlejárátú terveket is, ha — külső események mindezt meg nem zavarják. Több évre szóló munkatervezetünk szerint valamennyi magyar tájnak ma még élő népi hagyományait, műfajuk legszebb típusait s a magyar tájnyelvek anyagát hanglemezekre vesszük. 500 hanglemezzre e legszebb típusok számításaink szerint elférnének: 200 lemezre népmesék, 200-ra különböző dallamok, siratok, énekelt szokások, vallásos népi énekek, a megmaradt 100 lemezre részint tájnyelvi anyag kerülne (ne feledjük el, hogy a 200 népmese-lemez használható nyelvészeti kutatásokra is) és nagyobb dramatikus hagyományok: betlehemes játékok, stb. Ezzel néprajzi hanglemez-gyűjteményünk etnológiai teljesség és számszerűség tekintetében is Európa példaadó népköltési gyűjteménye lehet, ezt minden oktalán kérdés nélkül állíthatom.

Ezek után bárki is könnyen megfelelhethetne a kérdésre: mi a jelentősége és szerepe nemzeti művelődésünkben ezeknek a néprajzi hanglemezeknek? Tudományos értékét eléggé ismertettem. De a nemzet színe előtt tán ma még a pusztán tudományos érték önmagában való jelentősége nem bír elég érdemmel s szükséges, hogy néprajzi lemezeinknek egyéb szerepére is nyomatékkai utaljunk. Csak magukat a tényeket kívánom felsorakoztatni. Mindinkább sürgető követelése nemzeti létünknek a hatalmas európai nacionalizmusok propagandával

s fegyverrel jól ellátott nemzetei közepette, hogy nemzeti tudatunk a magyarság valódi értékeire épüljön, legyenek ezek az értékek akár urbánus hagyományok, akár népi eredetűek. Nem hiszem ugyanis, hogy a múlt század nagy magyar klasszicizmusát, Széchenyi, Vörösmarty, Arany, Eötvös, Petőfi urbánus kultúráját s magyar nemzeti magatartását bárki is elválaszthatná magyar népi tradícióink szellemétől. Vagy gondoljunk Kölcsey önemésztő vívódására, de minden nagy magyarok örök dilemmájára s az örök magyar megoldásra: az európai fejlődés és a magyar tradíció szintézisére. Ezek a néprajzi hanglemezek végre a népi kultúra közvetlen s kendőzetlen hangjait szólaltatják meg, hozzáférhetően az egész magyarság számára. Nemcsak néprajzi kuriozitásokat jelentenek ezek a lemezek, hanem magyar magatartásunk alaprétégének vonásait is őrzik. Csak egyetlen részletkérdésre mutatok rá: Kodály Zoltán jelentős agitációja nyomán a nemzet jobb része ráébredt arra, hogy nemcsak szavaink, mondatfordulataink közé lopakodott be a környező idegen idióma, de még hanglejtésformáinkat, kiejtésünk magyarosságát is megtámadta az alattomos idegenszerű kiejtémód, azaz nyelvünk alapszövetét. Nos, ezek a hanglemezek a gazdag népi tájnyelv szókészletét, mondatfordulatait, színeit, de az igazi magyar hanglejtésformát is újra megtaníthatják a nemzetnek. Ez az egy példa is mutatja, hogy néprajzi hanglemezeinknek mennyire szervesen bele kell kapcsolódnok a középiskolai, tanítóképzői és bölcsészeti-kari egyetemi oktatásba. Valóban, ha a helyes német, angol kiejtést hanglemezekről tanítják buzgó pedagógusaink, a magyar nyelv védelme is megérdemel ennyi gondosságot és szeretetet. És végre azokat a halovány fogalmakat is, amelyeket a népmeséről, balladáról, népdalról tudunk, eleven élettel, tartalommal töltenék meg e lemezek. Egész népi kultúránk életre kél e fekete lemezeknek forgása nyomán, hogy egyik fáradhatatlan s őszinte nevelője legyen a magyar nemzeti tudatnak s egyben kifogyhatatlan kincstára az elmúló népi kultúrának.

ORTUTAY GYULA